

Radová-Štiková, Milada

Idensen: k úvahám nad západní tribunou románského kostela

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 281-287

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140200>

Access Date: 28. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Idensen

K úvahám nad západní tribunou románského kostela

MILADA RADOVÁ-ŠTIKOVÁ

Idensen, vesnice s kostelem u Hannoveru v Dolním Sasku, je odborné veřejnosti nanejvýš známa pro vzácné malby, objevené částečně koncem minulého století a zcela odkryté v létech 1930–34. Románský kostel sv. Voršily, který tyto malby skrývá, je malých rozměrů, připomínajících poněkud naše jednolodní kostely se západní věží.

Obdélná loď není uzavřena pouhou apsidou, ale je obohacena o loď příčnou. Za křížením lodí a vítězným obloukem je nasazena teprve mnohoboká apsida o pěti stranách desetiúhelníka. Vnitřní chrámový prostor je zaklenut. V lodi jsou to dvě obdélná pole křížových kleneb, oddělená mezi sebou valenými pasy. Pas je též při stěně věže a pasy vymezují obdélné pole křížení lodí. Obě ramena příčné lodi jsou ukončena ve východní zdi půlvalenými výklenky bočních apsid. Za širokým klenebním pasem vítězného oblouku se napojuje s odsazením půlkruhová hlavní apsida. Kostel i s věží je dlouhý 25 metrů.

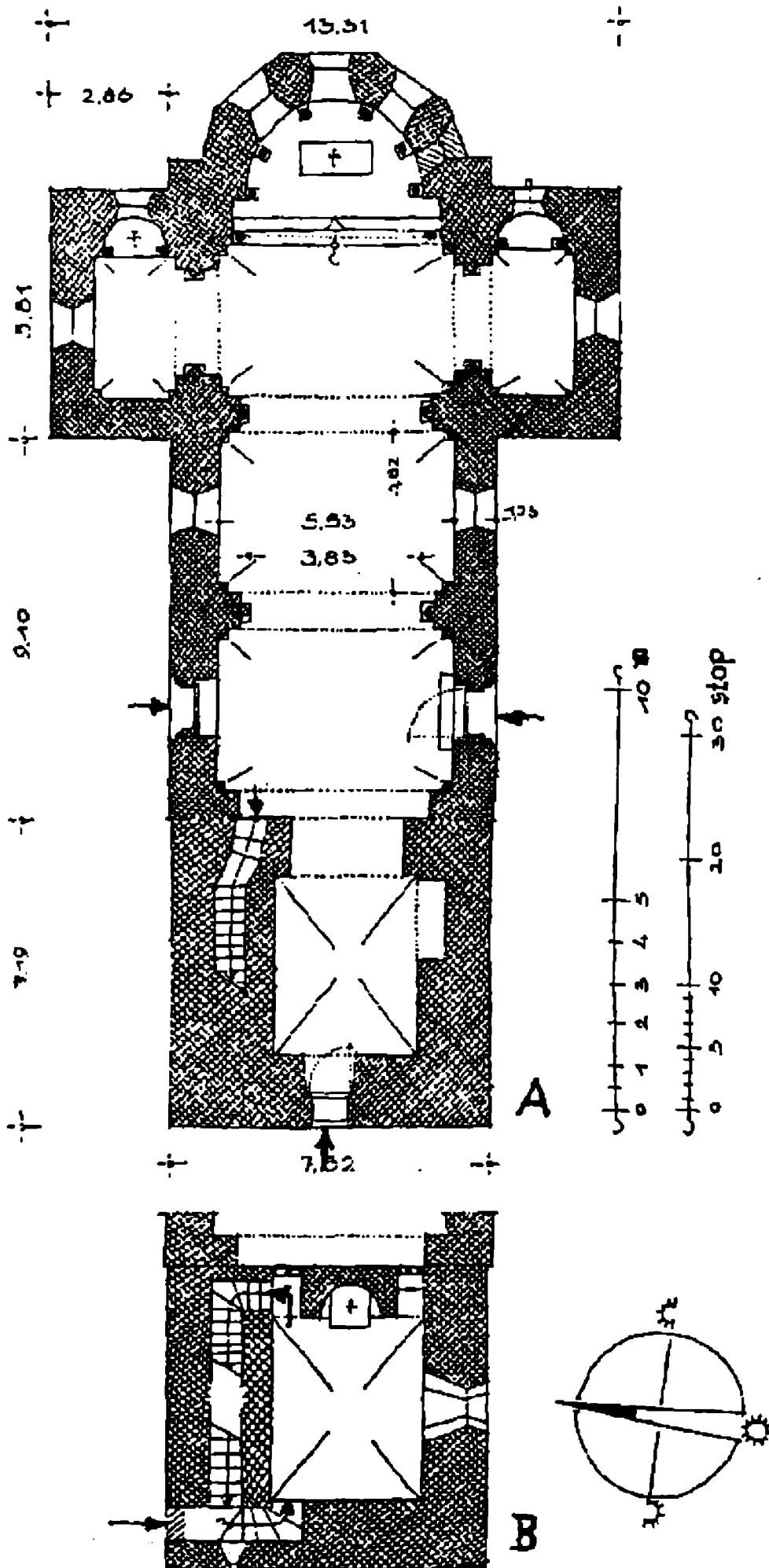
Vnějšek je v současné době strohý; vykazuje pečlivou skladbu pískovcového kvádrového zdiva, místy vyměňovaného. Členěn je jen otvory oken a vstupů. Dva portály, střídavě zdobené, vedou ze severní a jižní strany do lodi, západní portál, zcela jednoduchý, míří do lodi přes křížově klenuté podvěží.

Vnitřek chrámu oživuje malba na stěnách a klenbách. (Ehmke r. 1958, Neumann, Schwartz r. 1985.) Barvy zdůrazňují rovněž architektonické členění stěn a klenebních pasů. Tři okna hlavní apsidy a dva otvory výklenků jsou lemovány předsazenými sloupky s krychlovými hlavicemi. Oblouky z nich vycházející, vynášející klenbu konchy tvaru kaloty. Pomocí sloupků a oblouků jsou rámovány obě boční apsidy a jejich okénka. Sloupky a z nich vycházející oblouky, jsou předloženy všem příčným pasům. V koutech, pod výběhy kleneb, jsou rovněž vloženy sloupky.

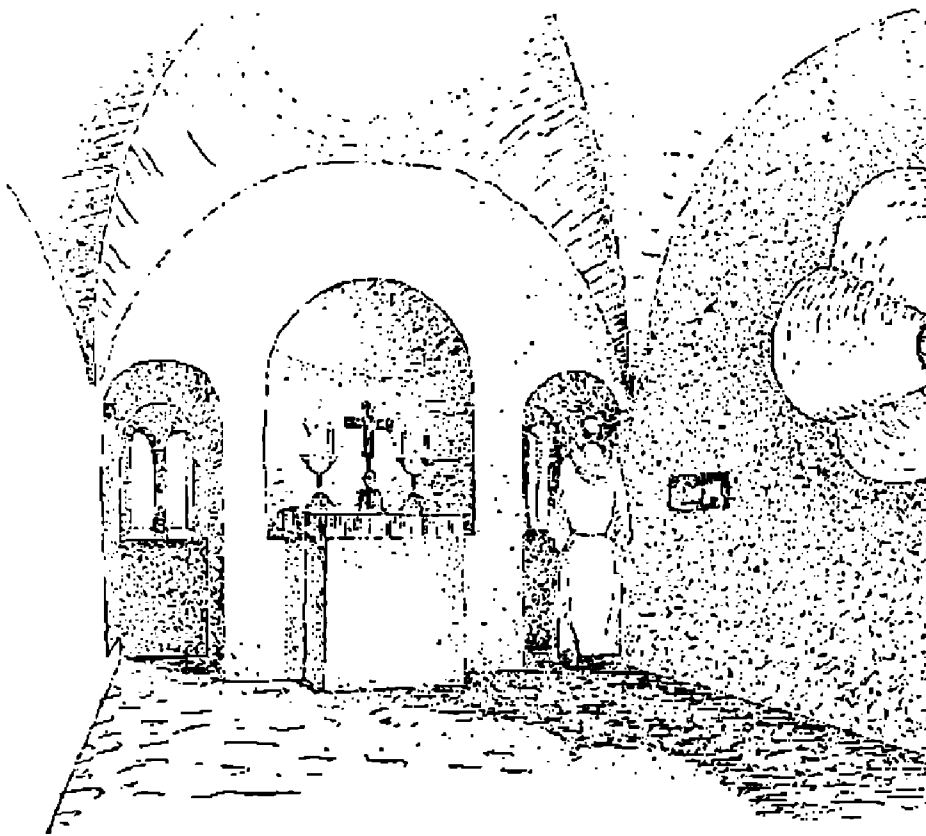
Půdorys lodi, architektonické a malířské vybavení jejího vnitřku, ukazují na vzory ze staveb klášterních chrámů a dómů této oblasti. V těchto velkých chrámech našla inspiraci i mohutná západní věž s tribunou.

Věž v Idensen, ve které se našly malby, stojí v pozadí umělecko-historického zájmu. Je však předmětem neméně zajímavým neboť skrývá věžní tribunu. Věž je zbudována nad téměř čtvercovým půdorysem o straně přibližně 7,50 metrů (ve Svojsíně u Stříbra např. 6,90 metrů, v Kyjích, v Praze 9, obdélný půdorys věže 10×7 metrů). Od zdiva stejně široké lodi je oddělena svislou sparou. Horní patro věže není již původní. Ve východní stěně věže obrácené do lodi nastupuje se v přízemí vedle širokého oblouku vedoucího z lodi do podvěží na schodišti na tribunu. Je umístěno v tloušce severní zdi věže a zaklenuto stoupající valenou klenbou. Na podestu schodiště v nároží severní a západní zdi věže navazuje krátká chodba a protíná zdivo věže, aby vyústila ze schodišťového prostoru ven. V současné době zazděný dveřní otvor s prahem přes tři metry vysoko nad terénem, je obklopen zdivem, jehož líc nese stopy po požáru. Schodištěm z přízemí, nebo zvenku ve výši patra vystupovalo se z podesty dalším ramenem v tloušce západní zdi do křížově klenutého prostoru téměř čtvercového půdorysu. Ve východní věžní stěně je do půlkruhového výklenku vložen kamenný oltář s deskou, v níž je prohlubeň – oltářní sepulchrum. Po obou stranách oltáře jsou hluboké okenní niky sdružených románských oken se středním sloupkem.

Okna umožňují průhled do lodi. Ze severní okenní niky se nastupuje též na schody v tloušce zdi, které stoupají rovnoběžně se schody pod nimi a přecházejí též do zdi západ-

Obr. 1. Idensen (Dolní Sasko), kostel sv. Vršily, nyní evangelický. A – Půdorys přízemí, B – půdorys patra věže (kresba Boedtger – upraveno).

Obr. 2. Vnitřek tribuny kostela v Idensen
(kresba Boedtger).

Obr. 3. Okno do tribuny kostela v Idensen
(foto Neumann).

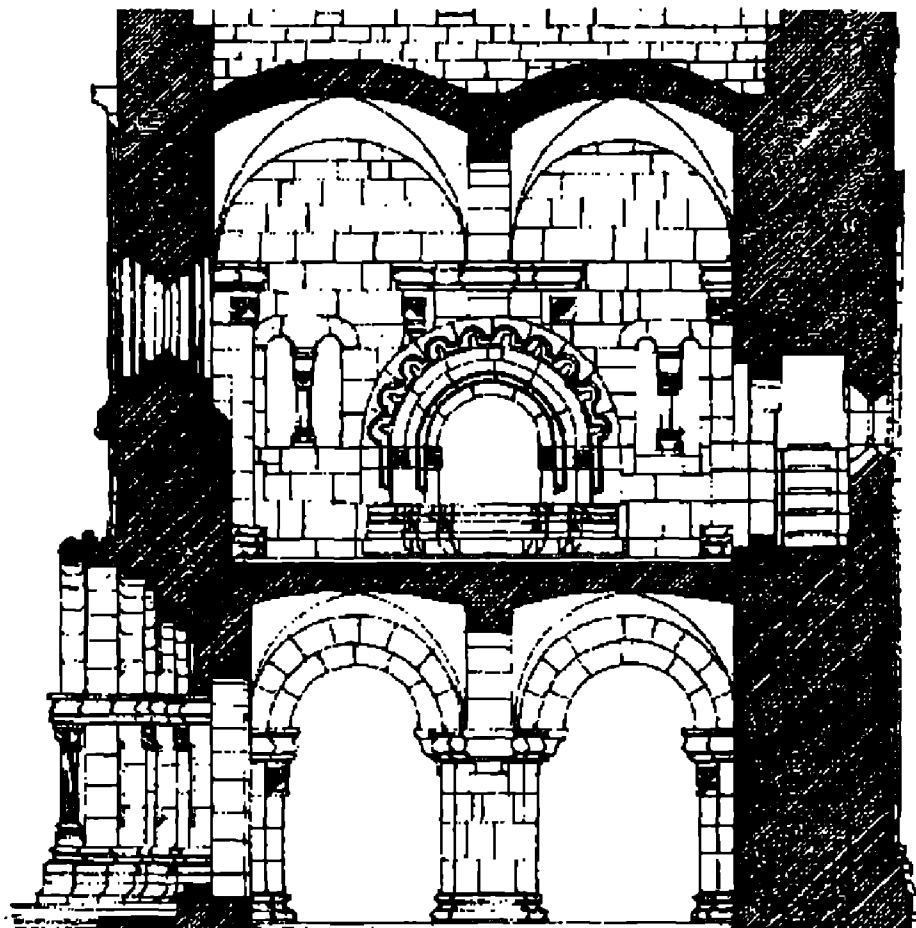
Obr. 4. Pohled na severozápadní nároží věže se zadržným vstupem kostela v Idensen (foto autorka).

ní. Místnost v druhém patře je osvětlena dvěma, dříve snad třemi okénky, se středním sloupkem s krychlovou hlavicí.

Patro věže vyhražené malé svatyni, nemá ono architektonické členění kolem oltářního výklenku jako mají oltářní výklenky v ramenech příčné lodi. Jediným zdobným prvkem je čtyřlístý tvar okna, vpouštějícího do svatyně z jižní strany boční světlo.¹

Z průběžné svíslé spáry mezi lodí a věží a z jejich konstruktivního vztahu je zřejmé, že věž byla postavena dříve a pak k ní přistavěna loď.² Časový rozdíl nelze jednoduše určit. Je pozoruhodné, že obě části chrámu jsou v architektonickém pojetí nejednotné. Lze je posoudit na předmětech souměřitelných, jakými jsou portály, oltářní výklenky a výběhy křížových kleneb. Tuto nejednotnost je možno klást na vrub přání stavebníka nebo na vrub jinak umělecky založené pracovní skupiny nasazené na stavbu po časovém odstupu.

Věž v Idensen svým stavebním uspořádáním tribuny ve věži přístupné v patře, má některé společné znaky s našimi románskými kostely, byť o století mladšími. Je na místě zmínit se podle literatury o vzniku kostela.

Obr. 5. Řez tribunou s pohledem k východu kostela sv. Mikuláše ve Vinci (archiv autorky).

Kostel sv. Voršily v Idensen, původně Ydenhusen, založil na svém majetku jako vlastnický kostel (Eigenkirche) biskup Sigwardus z Mindenu (1120–40), rádce a přítel císaře Lothara III. ze Sipplinburgu (1125–1137). Biskup byl muž zcestovalý a v darovací listině ustanovil kostel za místo svého posledního odpočinku. Zemřel 28. dubna 1140 a byl pochován uprostřed lodi. Podle Mindenské kroniky z konce 14. století svěřil biskup svůj kostel Bohu a jedinému knězi, který zde měl stále bydlet a sloužit zbožně Bohu (Reclam 1971, s. 336–338). Existence obytného stavení, která z předchozí věty vyplývá, nebyla dosud archeologicky zjišťována. Je pravděpodobné, že obydlí sloužilo nejen majiteli, ale i knězi-správci k jeho stálému pobytu.³ Kostel má čtyři oltáře. Hlavní ke cti sv. Voršily a jedenácti tisíci panen, dva boční zasvěcené sv. Petru a s. Pavlovi a na tribuně sv. Michalu (Reclam 1971, s. 336; Neumann, Schwartz, 1985, s. 3, 25). Uzavřenost tribuny s oltářem, jaká je v Idensen, souvisela patrně s ustanovením stálé kněžské služby a s možností soukromých bohoslužeb biskupa – zakladatele při jeho přechodném pobytu.

V Čechách je nejbližší stavební analogií dosud uzavřená tribuna malého kostela sv. Mikuláše ve Vinci. Tribuna obdélného půdorysu je klenuta dvěma poli křížové klenby oddělených pasem a je osvětlena z boku, podobně jako v předním popisovaném příkladě, čtyřlístkovým otvorem (srov. též Hulín, okno tribuny), zde ve výrazně profilovaném kruhovém rámování z 1. pol. 13. století. Přístup na tribunu byl pouze z lodi schodištěm v tlušćce zdi. Po obvyklém portálu v patře nejsou při západní stěně žádné stopy. Do lodi se stěna tribuny, 85 cm tlustá, otvírá dvěma sduženými okny se středním sloupkem. Mezi nimi se rozpíná obloučky zdobený a bohatě profilovaný oblouk, dnes s nízkým parapetem, a otvírá se do lodi. Oblouk uváděl, jak již v literatuře naznačeno, oltář (Tomazsewski 1974, s. 224, 225, 331–355). Oltář již neexistuje. Pozdějším nárokům na kruchtu ustoupila nejspíš předstupující konstrukce, která chránila oltář. Taková se zachovala dodnes v kostele sv. Miku-

láše ve Wysocicích v Polsku z první čtvrti 13. století (Tomazsewski, 1974, s. 162–164). V uzavřené, klenuté tribuně byl oltář ve zděném, arkýřovitě do lodi vysunutém útvaru. A. Tomaszewski zmiňuje dále jeden polský případ s oltářem ve výklenku tlusté zdi tribuny: věži kostela sv. Markéty v Kostelci Kujavském z doby okolo r. 1200 (Tomazsewski 1974, s. 166–167).

Z tribuny kostela ve Vinci vystupuje se schodištěm v tloušťce západní zdi do dalšího patra, které bylo nepochybně součástí již neexistující věže nad tribunou téže šířky jako loď (Radová 1977, s. 48–50).

Je známo, že podobné uspořádání tribuny měl kostel sv. Mikuláše v Potvorově ze začátku 13. století. Na rozdíl od předešlého je to jednodušší stavba velkých rozměrů, o délce 25 metrů. Do prostoru lodi je arkýřovitě vysazena a pilastrem na sloupu při dolním pilíři podporována dolní část hranolového výstupku se sloupky na nárožích. Je to zbytek vnějšího oltářního výklenku, který byl ve středu tribuny mezi dvěma širokými oblouky pročleněnými patrně sloupky. Tribuna má dnes již jen výběhy svého žebrového křížového zaklenutí o dvou polích, které by sahalo značně nad dnešní rovný strop lodi.⁴ Do této vysoké polohy západní věže (?) vede schodiště v tloušťce zdi přístupné z tribuny. Dosud se nalézá v západní zdi portál, vedoucí zvenku na tribunu. Je profilovaný a v tympanonu zdobený malbou anděla.

Šťastnými okolnostmi zachovaná tribuna v Idensen naznačila svým funkčním uspořádáním a s přihlédnutím k obsahu písemných pramenů liturgický smysl horního oltáře. Zpřítomnila tak jedno konkrétní stavební řešení západní uzavřené tribuny ve věži jednoduššího kostela.

O existenci v řešení západních tribun v Bavorsku a v Čechách byla učiněna v dosavadní literatuře pouhá zmínka (V. Birnbaum 1929, s. 49, 50; E. Bachmann 1941, s. 84 a pozdější autoři).

Poznámky

- 1 Je to geometricky totéž jednoduché sestavení čtyřlístku, jaké bylo ukázáno pro vytyčení půdorysu čtyřapsidových centrálních staveb (Radová-Štiková 1986, s. 295–297).
- 2 O způsobu postupného stavění části objektu počínaje tím nejpotřebnějším a samostatně existencí schopným (Radová 1977, s. 98, 142). Dodejme pro srovnání, že svislou sparou jsou odděleny dvě části románského kostela sv. Jiljí v Milevsku, kde loď se západní tribunou byla naopak postavena dříve než západní věž – resp. dvojvěží.
- 3 Srov. (Radová 1977, s. 124–125) „...„Obydlí kněze mohlo být proto dřevěné a mohlo se do jisté míry vázat na obydlí feudálního pána a vlastníka kostela...“
- 4 Strop lodi souvisel s krovem. Jeho původní (zda-li jen zamyšlený?) vzdušný tvar i výšku ukazuje odstup koutové přípoje od triumfálního oblouku.

Literatura

- BACHMANN, E., 1941: *Sudetenländische Kunsträume im 13. Jahrhundert*, Brunn, Leipzig.
- BIRNBAUM, V., 1929: *Románské emporové kostely v Čechách*, Mádľův sborník, Praha.
- EHMKE, R., 1958: *Der Freskenzyklus in Idensen*, Bremen-Horn.
- NEUMANN, E. G., SCHWARTZ, E., 1985: *Idensen, Eine romanische Kirche und ihre Ausmalung in Niedersachsen, Idensen*.
- RADOVÁ, M., 1977: *Románské stavitelství*, Praha, ČVUT.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., 1986: *Geometrie tatrakonchy*, *Archeologia historica* 11, s. 295–297.
- RECLAMS KUNSTFÜHRER, 1971: Bd V., *Deutschland, Niedersachsen, Hansestädte, Schleswig-Holstein*, s. 336–338.
- TOMASZEWSKI, A., 1974: *Romanskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Weiger, Studia z historii sztuki, Tom XIX, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk*.

Idensen – Erwägung über die Westtribüne der romanische Kirche

Beim Kennenlernen der Kirche der hl. Ursula in Idensen in Hannover aus dem Anfang der 20-er Jahre des 12. Jh.s fesselten die Aufmerksamkeit nicht nur die berühmten Gemälde innerhalb der Kirche, sondern auch der an der Westseite an das Schiff angeschlossene Turm. Einige Baueinzelheiten, namentlich die Unterbringung der Zugänge in eine geschlossene Tribüne, erinnern an die Lösung der Tribünenkirchen in Böhmen. Die Kirche in Idensen, deren Tribüne außer einer Treppe in der Stärke der Mauer auch durch ein Portal zugänglich war, das sich hoch im Stock befand, war die Eigenkirche. Der Begründer dieser Kirche war der Bischof Sigwardus von Minden, der in seiner Kirche auch im Jahre 1140 bestattet wurde. Die Tribüne in Idensen ist bis heute mit dem ursprünglichen Altar versehen. Dieser befindet sich in einer Nische in der östlichen Turmmauer zwischen zwei kleinen zweiteligen Fenstern, die ins Schiff führen. Am nächsten steht der Tribune dieser niedersächsischen Kirche die Tribüne der kleinen um 100 Jahre jüngeren Kirche des hl. Nikolaus in Vinec. Die Vorstellung vom ursprünglichen Aussehen der Räume, wo auf den Tribünen einiger Kirchen im romanischen Baustil in Böhmen die Altäre schon vor langer Zeit beseitigt wurden, bekommt durch das Vergleichen mit dem angeführten Beispiel konkretere Konturen.

Abbildungen:

1. Idensen (Niedersachsen), Kirche der hl. Ursula, jetzt evangelisch. A – Grundriß – Erdgeschoß, B – Grundriß – Turmstock (Zeichnung von Boedtger – zugerichtet).
2. Innenraum der Tribüne der Kirche in Idensen (Zeichnung Boedtger).
3. Fenster in die Kirchentribüne in Idensen (Foto Neumann).
4. Anblick der nordwestlichen Turmecke mit dem vermauerten Eingang der Kirche in Idensen (Foto Autorin).
5. Schnitt durch die Tribüne mit dem Anblick des Ausgangs der Kirche des hl. Nikolaus in Vinec (Archiv der Autorin).

